

MINISTERUL SĂNĂTĂȚII, MUNCII ȘI PROTECȚIEI SOCIALE

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ ȘI FARMACIE
NICOLAE TESTEMIȚANU

Catedra de filosofie și bioetică

Centrul Național de Bioetică din Republica Moldova
Asociația pentru Filosofie din Republica Moldova

**SĂNĂTATEA, MEDICINA ȘI BIOETICA
ÎN SOCIETATEA CONTEMPORANĂ:
STUDII INTER ȘI PLURIDISCIPLINARE**

Materialele Conferinței Științifice Internaționale
16-17 noiembrie 2018

*Redactor responsabil,
dr. hab. în filos., conf. univ.
Vitalie Ojovanu*

CHIȘINĂU
Centrul Editorial-Poligrafic *Medicina*
2018

CZU 61+17(082)=135.1=161.1

S 19

Aprobat de Consiliul de Management al Calității al USMF
Nicolae Testemițanu

Colegiul de redacție:

Vitalie Ojovanu dr. hab., conf. univ.	– redactor responsabil
Teodor N. Țirdea dr. hab., prof. univ.	– membru al colegiului
Svetlana Pustovit (Kiev, Ucraina) dr. hab., prof. univ.	– membru al colegiului
Leontin Popescu (Galați, România) dr. hab., prof. univ.	– membru al colegiului
Valeriu Capcea (Bălți,) dr. hab., conf. univ.	– membru al colegiului
Ivan Ivlampie (Galați, România) dr. hab., prof. univ.	– membru al colegiului
Ana Pascaru dr. hab., conf. cercet.	– membru al colegiului
Maria Aluaș (Cluj-Napoca, România) dr., conf. univ.	– membru al colegiului

Culegerea de față include articole științifice ce reflectă subiectele prezentate în cadrul Conferinței Științifice Internaționale: „Sănătatea, Medicina și Bioetica în societatea contemporană: studii inter și pluridisciplinare” din diverse domenii ale științei și filosofiei ce relevă problemele sănătății umane în condițiile societății din prima jumătate a secolului al XXI-lea, caracterizată prin diverse și complexe procese în toate sferile de activitate, ce plasează omenirea în fața unor noi provocări. Materialele constituie cele mai recente și interesante valorificări științifice ale specialiștilor din țară și de peste hotare incluse în trei secții: Medicina și societatea între realizări și probleme presante; Cadrul spiritual și asigurarea calității vieții, bunăstării și siguranței în sănătate; Viața și sănătatea omului contemporan din perspectivă multidimensională.

Materialele publicate sunt realizate în redacția autorilor

Recenzenți:

Tudor Grejdian, doctor habilitat în științe medicale, profesor universitar

Anatolie Eșanu, doctor în filosofie, conferențiar universitar

Această culegere de articole științifice a fost realizată în cadrul proiectului instituțional „Promovarea și implementarea practică a Bioeticii medicale în Republica Moldova”

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII

“Sănătatea, medicina și bioetica în societatea contemporană: studii inter și pluridisciplinare”, conferință științifică internațională (2018; Chișinău). Sănătatea, medicina și bioetica în societatea contemporană: studii inter și pluridisciplinare: Materialele Conferinței Științifice Internaționale, 16-17 noiembrie 2018 / red. resp.: Vitalie Ojovanu [et al.]. – Chișinău: Medicina, 2018. – 355 p. : fig., tab.

Antetit.: Univ. de Stat de Medicină și Farmacie “Nicolae Testemițanu”, Catedra de filosofie și bioetică, Centrul Naț. de Bioetică din Rep. Moldova, Asoc. pentru Filosofie din Rep. Moldova. – Texte : lb. rom., rusă. – Rez.: lb. engl. – Bibliogr. la sfârșitul art. – 90 ex.

ISBN 978-9975-82-119-3.

61+17(082)=135.1=161.1

S 19

ISBN ISBN 978-9975-82-119-3.

© CEP Medicina, 2018

© V.Ojovanu ș.a., 2018

REALIZAREA POTENȚIALULUI BIOETIC ÎN CONSTITUIREA UNEI STRATEGII EFICIENTE A PERFEȚIONĂRII SPIRITUALITĂȚII LA CONDAMNAȚII CU TENTATIVĂ DE SUICID83
Viorel Cojocaru, Chișinău, R. Moldova

ACTUALITATEA PRINCIPIULUI CONFIDENȚIALITĂȚII ÎN STOMATOLOGIE.....91
Ala Ojovan, Chișinău, R. Moldova

ASPECTE BIOETICE ALE VACCINĂRII ÎN PRACTICA MEDICULUI DE FAMILIE.....96
Viorel Andoni, Chișinău, R. Moldova

II

CADRUL SPIRITUAL ȘI ASIGURAREA CALITĂȚII VIEȚII, BUNĂSTĂRII ȘI SIGURANȚEI ÎN SĂNĂTATE

LOCUL ȘI ROLUL ETICII POSTMODERNISTE ÎN SOLUȚIONAREA PROBLEMELOR STRINGENTE ALE SOCIETĂȚII MILENIULUI TREI.....105
Valeriu Capcelea, Chișinău, R. Moldova

DIMENSIUNI CULTURALE ÎN SPITALELE PUBLICE DIN REPUBLICA MOLDOVA.....112
Nina Globa, Larisa Spinei, Chișinău, R. Moldova

„NOUL UMANISM” ÎN VIZIUNEA LUI MIRCEA ELIADE.....118
Gheorghe Bobână, Chișinău, R. Moldova

VALORI UMANE ÎN CREAȚIA LUI CONSTANTIN STERE.....126
Victor Juc, Lilia Braga, Chișinău, R. Moldova

G. MANTZARIDIS: ETICA GLOBALIZĂRII ÎNTRE HIMERĂ ȘI ADEVĂR .132
Lidia Troianowski, Chișinău, R. Moldova

CONCEPTE MORAL-CREȘTINE ÎN CRONICILE LUI GRIGORE URECHE, MIRON COSTIN, ION NECULCE140
Dumitru Căldare, Chișinău, R. Moldova

SOLUȚII SIMPLE LA PROBLEME COMPLEXE. INTERDISCIPLINARITATE ȘI RAȚIONALITATE ÎN DREPT.....148
Rodica Ciobanu, Chișinău, R. Moldova

VALORILE SPIRITUALE – DETERMINANTE ALE SPECIFICULUI PREZENȚEI OMULUI ÎN LUME: REFLECȚII ALE LUI C. NOICA ȘI N. STEINHARDT.....158
Svetlana Coandă, Chișinău, R. Moldova

calitative orientate spre profunzime sau / și cantitative, pentru a atinge o viziune de ansamblu a fenomenului sau problemelor analizate.

Bibliografie

1. Alireza Bagheri, Priority Setting in Islamic Bioethics: Top 10 Bioethical Challenges in Islamic Countries. In: Asian Bioethics Review, 2014, December, Volume 6, Issue 4391- 401.

2. Alkabba A.F., Hussein G.M., Albar A.A., Bahnassy A.A., Qadi M. The major medical ethical challenges facing the public and healthcare providers in Saudi Arabia. In: BMC Med Ethics, 2005, Jun, 26; 6: E5.

3. Bankauskaite V., Jakusovaite I. Dealing with ethical problems in the healthcare system in Lithuania: Achievements and challenges. In: J Med Ethics, 2006, 32:584–7.

4. Breslin J.M., MacRae S.K., Bell J., Singer P.A. University of Toronto Joint Centre for Bioethics Clinical Ethics Group Top 10 health care ethics challenges facing the public: views of Toronto bioethicists. In: J Family Community Med., 2012, Jan, 19 (1):1-6.

5. Global Health Ethics. Key issues World Health Organization 2015 In: <http://www.who.int/ethics/publications/global-health-ethics/en/> (accesat: 22.10.2018).

6. Walker R.M., Miles S.H., Stocking C.B., Siegler M. Physicians' and nurses' perceptions of ethics problems on general medical services. In: J Gen Intern Med., 1991, 6:424–9.

REALIZAREA POTENȚIALULUI BIOETIC ÎN CONSTITUIREA UNEI STRATEGII EFICIENTE A PERFEȚIONĂRII SPIRITUALITĂȚII LA CONDAMNAȚII CU TENTATIVĂ DE SUICID

Viorel Cojocaru, lect. univ.

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”

REALIZING THE BIOETHICAL POTENTIAL IN ESTABLISHING AN EFFICIENT STRATEGY FOR IMPROVING SPIRITUALITY AMONG DETAINEES WITH ATTEMPTED SUICIDE

The persistence of the spiritual-moral climate issue within the penitentiary institutions remains a taboo element for contemporary society. Spiritual counselling in penitentiary institutions aims to extend and improve the quality of

life for all detainees. Realizing the bioethical potential in the spiritual counselling of detainees with attempted suicide will solve one of the biggest social problems in the penitentiary environment.

Societatea biomedicală, juridico-psihologică și cea socială se consumă univoc în identificarea factorilor care declanșează suicidul, dar și anihilarea lor. În mediul penitenciar, unde viața pendulează spre alte valori, sinuciderea atinge cote maxime, și chiar performante. În urma cercetărilor efectuate, s-a constatat că majoritatea persoanelor private de libertate, în prima perioadă a detenției, au fost măcinate de diverse momente de suicid. Se cunosc doi factori majori care declanșează refugiul condamnatului spre sinucidere: primul factor adaptarea la normele și valorile sistemului de viață privată de libertate și al doilea de evoluție sau involuție a personalității lui în mediul penitenciar. Pentru ambele cazuri individul are nevoie de susținere și consiliere la nivel moral. Fiecare etapă din complexul privațiunii de libertate are riscuri de căderi morale. În plan comportamental deținutul trece repede de la morala conformistă, axată pe vinovăție, la morala frustrării, întemeiată pe convingeri de grup, explicând cauzele infracțiunii, atitudinea lui față de muncă, familie, lege, viitor, etc. Această derapare comportamentală pornește de la încercarea de a justifica faptele săvârșite, așa cum se obișnuiește în mediul penitenciar, în dorința de a fi scutit de pedeapsă, sau ameliorarea ei. În ambele perioade condamnatul trece prin momente de risc, fie că și le-a creat singur, fie că au fost favorizate din anturaj. Cele mai periculoase momente sunt soldate cu automutilarea uneori ajungând până la tentative sau chiar cazuri de suicid.

Pornind de la ideea că bioetica este știința care cuprinde interacțiunea mai multor discipline apte de a oferi societății contemporane metode și forme de prelungire a vieții, a calității vieții, diminuarea suferințelor etc, tot ea ne oferă diverse metode de a preveni și contracara faptele contrare obiectivelor bioetice. Din acest punct de vedere, dorind să menționăm că efortul consilierului spiritual în rezolvarea tentativelor de suicid este unul benefic și acceptat de toți. Forma și metodele prin care consilierul redă sensul vieții (psihice și fizice), confidențialitatea și încrederea au schimbat și au păstrat viața mai multor deținuți. Faptul că se modelează diverse forme de relații armonioase dintre consilier-deținut, medic-deținut, deținut-deținut, accentuează necesitatea consilierii spirituale a condamnaților, mai ales acestora cu tentative de suicid.

Problema suicidului este consemnată ca una dintre cele mai tainice realizări omenești. Ea a fost analizată și cercetată de diverși specialiști: medici, sociologi, preoți, psihologi, juriști, etc. Numeroasele scrieri despre acest flagel nu a satisfăcut societatea contemporană din moment ce numărul sinucigașilor este în creștere. Ba mai mult, se observă o creștere a interesului tinerilor de a lectura romane sau alte opere prin care se ilustrează etapele și „roadele” suicidului. Majoritatea canalelor TV, postărilor pe internet etc, propun spre vizualizare secvențe artistice sau documentare prin care aduc glorie sinucigașilor.

În majoritatea țărilor Europene, suicidul este considerat o problemă a sănătății publice, drept cauză de deces este situată între primele zece premise ale morții [9, p.142]. Mediul penitenciar rămâne focarul deschis pentru deținuții din prima perioadă a detenției, atunci când axa de valori nativ-comportamentale nu coincide cu axa de valori propuse în mediul penitenciar. Pentru a ne referi direct la subiectul de studiu propus trebuie să definim ce este suicidul? Cel mai popular dicționar explicativ român menționează că sinuciderea este „acțiunea prin care omul își ia singur viața” [4, p.1814]. Juriștii definesc sinuciderea ca o „autolezare mortală care implică absența unui conflict juridic” [5, p.213], deci din punct de vedere penal nimeni nu este tras la răspundere de această crimă. Este foarte ușor să atribui un omor drept sinucidere. Suntem martorii la ideea că sinuciderea este definită diferit de domeniile științifice. Din punct de vedere bioetic sinuciderea este „suprimarea intenționată a vieții” [8, p.315]. Moraliștii din Biserica Ortodoxă definesc suicidul ca o metodă ireparabilă prin care ne distrugem conștient și voluntar propria noastră viață fără vreun motiv serios [12, p.217-218]. Cercetătorii care s-au ocupat de acest fenomen mai în deaproape susțin că prin sinucidere nu se urmărește neapărat moartea sau desființarea propriei persoane, cât fuga de viață, fuga de probleme, modul în care o reprezintă victima [8, p.215] cât și pe șantaj emoțional [2, p.68], ultimul fiind des întâlnit în mediul penitenciar.

Sinuciderea este considerată drept o boală morală care poate fi contagioasă, de exemplu se înregistrează uneori adevărate epidemii de morți voluntare fiind specifice unui anumit timp și unui anumit loc. Un loc aparte astăzi îl prezintă penitenciarele. În instituțiile penitenciare din întreaga lume sunt cunoscute fenomenele de autorănire sau automutilare. Aceste intenții sunt caracterizate printr-un anumit comportament deviant. Ele

sunt reacția unor situații de criză la tensiuni intolerabile incluzând: tăierile venelor, răni superficiale, înghițirea unor obiecte care provoacă răni grave esofagului, tentativele de spânzurare sau otrăvirile impulsive. Comportamentul deținutului și rata sinuciderilor reprezintă o problemă clinică semnificativă și persistentă în mediul penitenciar. În penitenciare de acest fenomen răspund toate direcțiile din instituție, s-a dovedit că cea mai reușită metodă de a-l contracara este lucrul în comun. Aici un aport deosebit îl are consilierul spiritual al instituției, care aduce la cunoștința administrației factorii decisivi în evoluția problemei. Consilierea spirituală în instituțiile penitenciare poate fi desfășurată nu doar de capelan, ci și de medic, jurist, psiholog, asistent social, gardian etc.

Factorii de risc care provoacă această autoagresiune în rândul deținuților sunt diferiți, ei diferă de la caz la caz, însă sunt unii care predomină:

- Faptul că a fost privat de libertate, fie că este în arest de lungă durată, fie că deja este în termen de pedeapsă, îl desparte de libertate, spulberându-i intențiile de viitor, produce o ruptură cu societatea și familia. Aceste tipuri de sinucidere sunt întâlnite în instituțiile penitenciare preventive, sau în camerele de arest preventiv de pe lângă Comisariatele de Poliție municipale sau raionale. De obicei din aceste cazuri fac parte indivizii cu caracter melancolic.

- Cel mai des întâlnit motiv care provoacă sinuciderea în mediul penitenciar este ruperea legăturii cu familia. Codul Familiei al Republicii Moldova prevede că o persoană poate cere divorțul în cazul când cealaltă persoană este privată de libertate pe un termen mai mare de 3 ani [3]. Ruperea legăturilor cu familia și copiii, cu rudele și prietenii provoacă o stare de singurătate în fața problemelor penitenciare și insistă spre tendințe de inutilitate în societate. Pe acest fon crește probabilitatea stigmatizării condamnaților în perioada postdetenție.

- Factorii de risc sunt și statutul socio-economic, dezavantajele, bolile (nevroticii deprimați, dezechilibrul hormonal, slăbirea unor neurotransmițători) [9, p.141], tulburări psihice și anxioase, depresia, etc.

- Găsim uneori și predispoziție familială pentru sinucidere sau transmitere ereditară. O bună parte din condamnații cu tentative de sinucidere provin din familii certate cu legea.

Tentativele de suicid real, trebuie distinse de actele manipulative prin autorânire sau automutilare, care de fapt au scop câștigarea atenției sau

fortarea în promovarea unor beneficii personale. În acest moment apare consilierul spiritual iar în urma discuțiilor personale cu condamnatul poate distinge acțiunile. Majoritatea sinucigașilor în mediul penitenciar într-o perioadă de timp provoacă tentative de suicid până ajung la fapta propriu zisă. Aceste tentative, de cele mai dese ori sunt ascunse de colegii de celulă pentru a nu fi bănuți drept provocatori sau persecutori. De menționat că unii din ei își exercită această funcție pe drept. Consilierea spirituală în grup a locuitorilor din celule este inutilă, deoarece consilierea spirituală impune un moment intim și privat, pentru fiecare caz separat.

Asistentul spiritual în mediul penitenciar joacă un rol de părinte și prieten a celor mai defavorizați condamnați. Succesul lui în penitenciar ține de abilitatea lui de a iniția și a întreține o relație personală cu deținutul, și obligator, respectarea confidențialității. El nu face distincție de vârstă, stare socială, religie, sex sau gravitatea articolului pentru care a fost condamnat. Consilierul se implică în rezolvarea problemelor de comportament, iar în urma consilierii spirituale poate identifica deținuți cu tentative sau probleme de suicid. Comportamentul deținutului cu probleme de suicid nu ține de gravitatea crimei pentru care a fost condamnat. Toți deținuții au dreptul la o viață morală axată pe principii etice, care-l transformă dintr-un individ delicvent într-un individ exemplar. Creșterea încrederii în consilierul spiritual, deschiderea sinceră față de el, va facilita o asistență benefică doar în efectuarea întâlnirilor dese și sistematice. Pornind de la ideea că sinuciderea este considerată în primul rând o crimă împotriva ființei umane și a vieții, crimă împotriva societății, și neascultarea fiind cea mai gravă încălcare a poruncilor divine. În debutul consilierii spirituale a deținuților cu probleme de suicid cea mai reușită posibilitate este de a porni de la postulatul că viața omului este cel mai mare dar primit de la Dumnezeu [10, p.321]. Omul nu este în drept să intervină la acest capitol, ca de altfel și la naștere. În gândirea religioasă valoarea vieții în trup este de neînlocuit, întrucât trupul este templul Duhului Sfânt (I Corinteni 3,17), iar „sinuciderea este un act de insurecție împotriva dăătorului vieții, o distrugere a templului Duhului Sfânt care este trupul” [1, p.184].

Din propria experiență înregistrată pe parcursul activității de consilier spiritual în penitenciarele din R. Moldova, se consideră ca cea mai eficientă metodă de a menține biosul în normele fiziologice și psihologice este menținerea unei vieți spirituale profunde, aceasta este în avantajul tuturor.

Fenomenul acesta nu este întâmplător, deoarece omul fiind izolat de societate, de familie, de serviciu, etc, tocmai în acest anturaj se reactualizează sentimentul religios, punând mari speranțe pe posibilitățile intervenției divine în rezolvarea problemelor sale. Speranțele sunt strict raportate la propriul comportament atât în relație cu el însuși, cât și în relație cu divinitatea, cu colegii de cameră, cu familia, cu gardienii și medicii, etc. Această metodă poate fi aplicată deținuților religioși, sau celor cu tentativă religioasă, indiferent de confesiune. Problema nemuririi din viziunea religiei și a antropologiei va justifica tendințele consilierului. Suicidul poate fi considerat ca încălcare a sanctității vieții umane, care, „conform convingerilor bioetice, este inalienabilă, sacră, unică și inviolabilă, atât fizic, cât și spiritual” [11, p.90].

La baza consilierii spirituale a condamnaților cu probleme de suicid vom pune cele trei teze de morală creștină care condamnă actul sinuciderii:

- a) sinuciderea este o crimă împotriva firii umane și a vieții;
- b) sinuciderea este o crimă împotriva societății și a familiei;
- c) sinuciderea este o crimă împotriva lui Dumnezeu.

Ființa umană este înzestrată cu un puternic instinct de apărare și utilizează cele mai neașteptate metode de prelungire a vieții. Organismul uman este dotat cu instrumente de apărare folosindu-se de ele mai ales atunci când cineva îi amenință viața. În cele mai dese cazuri omul utilizează toate mijloacele care-i prelungesc existența, vizibil fiind progresul tehnologic de tratament a bolilor incurabile. În acest sens sinuciderea vine ca o sfidare asupra firescului uman și depășește barierele dreptului asupra vieții umane. Prelungirea vieții umane, precum și calitatea vieții, este mai înaltă decât problemele și necazurile proprii vieții. Consilierul va aduce exemple reale a unor indivizi care și-au salvat firea umană proprie prin slujirea binelui. Binele este foarte așteptat într-o instituție penitenciară iar consilierul spiritual v-a susține inițiativa condamnatului de a face bine colegilor lui. Pentru a menține o viață spirituală sănătoasă în mediul penitenciar trebuie să ajutăm deținuții să-și fixeze principii morale de existență, care prelungesc și susțin viața, îmbunătățesc calitatea și supremația ei.

O altă metodă de consiliere foarte reușită cu reacții pozitive prompte este explicarea că sinuciderea este o crimă împotriva societății și a familiei. Fiecare persoană este utilă societății. Existența persoanei stă la baza existenței altelei, iar cine nu-și prețuiește propria viață este indiferent față

de cealalte [9, p.143]. Reactualizarea evenimentelor frumoase trăite în copilărie sau familie, a celor cu impact pozitiv social, valorifică consilierea condamnatului. Acest capitol cuprinde cele mai vaste forme de consiliere și subiecte prin care condamnatul revine la starea lui normală. Amintirea momentelor frumoase și glorioase din viața lui îl va sensibiliza la durerea familiei, a rudelor și a societății. Pe termen lung, consilierul spiritual poate susține restabilirea relației cu familia, rudele și prietenii care vor vizita deținutul în perioada detenției și vor justifica uzualitatea lui socială.

Aducerea drept exemplu de rezistență a firii umane în penitenciare este un mijloc eficace de consiliere spirituală a condamnaților. În consilierea publică a condamnaților cele mai reușite exemple de comportament moral în penitenciare sunt viețile oamenilor care s-au autodidact sau autoculturalizat în închisori. După fiecare discuție și oferirea cărților prin care se descriu aceste fenomene vor facilita prevenirea suicidului în mediile penitenciare. Cele mai lucide evenimente sunt cele petrecute cu intelectualii condamnați politic în perioada comunistă fie la Pitești, Gherla sau Aiud. Operele lor sunt solicitate nu numai în mediile penitenciare ci și de întreaga societate.

O problemă ce nu poate fi ținută sub control strict este sinuciderea condamnaților post detenție. Condamnatul recent eliberat care și-a creat iluzii neîntemeiate despre societate întâmpină mari probleme după eliberare. Faptul că familia nu este suficient de pregătită de a primi noul membru, ce poartă sechele moral-penale îl face pe deținut să se simtă inutil în mijlocul propriei familii. Iar cea mai gravă problemă fiind stigmatizarea societății care naște piedici în realizarea individului post detenție: nu se poate angaja în câmpul muncii, familia și rudele îl resping, prietenii vechi evită întâlnirile, etc. Toți acești factori îmbrâncesc individul post detenție la tentative de suicid. Dacă s-au creat legături strânse cu consilierul spiritual din perioada detenției, aceste momente pot fi ușor depășite, iar în cazul când lipsesc - probabilitatea suicidului este mare. Cea mai reușită metodă de a ține sub control problema suicidului la indivizii post detenție este organizarea din partea consilierul spiritual a unei familii mare sau unui club, în care ei să se întâlnească și să se susțină reciproc, participând la aceste întâlniri și persoane din diferite domenii, dând dovadă de solidaritate.

Reușitele unei consilieri excepționale ține neapărat de metodele terapeutic-comportamentale a consilierului. Valoarea morală a cuvântului în consilierea spirituală este enormă, dar poate fi infertilă dacă comporta-

mentul nu corespunde intențiilor. Cel mai bun exemplu de consiliere sunt faptele asistentului spiritual, menționăm și faptul că deținuții au mari reticente la persoanele din libertate, care vor să-i ajute. O consiliere spirituală adecvată ține cont de contemplarea la sensul vieții. Educarea principiilor și normelor morale despre viață este benefic și pentru individul privat de libertate, dar și pentru întreaga societate.

Bibliografie

1. Andrutsoș Hristu. Sistemul de morală. Sibiu, 1947. 249 p.
2. Brînză Sergiu. Infracțiuni contra vieții, sănătății, libertății și demnității persoanei. Chișinău, 1999. 234 p.
3. Codul Familiei al Republicii Moldova. Art. 36 alin. c., Chișinău, 2001. 54 p.
4. Dicționar Explicativ Ilustrat al Limbii Române. București: Ed. Arc Gunivas, 2007. 2240 p.
5. Dongoroz Vintilă. Explicații teoretice a Codului Penal român. Vol. III. Partea Specială. București: Editura Academiei, 1971. 86 p.
6. Lemeni Adrian. Asumarea vieții ca dar al lui Dumnezeu în contextul morții a societății contemporane. În: Sensul vieții, al suferinței și al morții. Referatele Simpozionului Internațional, Alba Iulia, 29 februarie - 2 martie 2008. Alba Iulia: Ed. Reîntregirea, 2008, p.203-215.
7. Molodeț Petru. Nise conferă un nou drept: Dreptul de a ne sinucide și de a fi eutanasiați. În: Presa Ortodoxă, 2009, nr. 6, p.15-22.
8. Niță Marian, Gheorghe Iuliana, Ionescu Florin, Otilie Bogdan, Mогоi Cristian, Bușe Violeta. Dicționar de Bioetică. Craiova: Ed. Aius, 2009. 369 p.
9. Popescu Leontin. Bioetica și perspectiva creștină. Brăila: Ed. Istros, 2009. 184 p.
10. Stăniloae Dumitru. Teologia Dogmatică Ortodoxă. Vol. I. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, 1996. 342 p.
11. Țirdea Teodor N. Elemente de Bioetică. Chișinău, 2005. 176 p.
12. Zăgorean Ioan. Morala Creștină. Ediția a V-a. Cluj-Napoca: Ed. Renașterea, 2006. 325 p.